

BİR STANDART YARATMA ARACI OLARAK TÜRKİYE'DE VERNAKÜLER MİMARLIK

ASLIHAN ECE PAKÖZ

Öğr. Gör. Y. Mim., Selahattin Eyyübi Üniversitesi

Meslek Yüksek Okulu

Mimari Restorasyon Programı

aslihanece.pakoz@seu.edu.tr

ÖZ¹

Vernaküler mimarlık, bir yörenin kendine özgü mimari biçimlenme dili olarak tanımlanmaktadır. Bu mimari biçimlenmeyi anlatan; sivil mimari, halk mimarlığı, yerel mimarlık, geleneksel mimarlık, mimarsız mimarlık, spontane, indigene, primitif, etnik, folklorik, anonim, bölgesel mimarlık gibi bir çok kavram bulunmaktadır. Bu çalışmada bu kavramlar arasında en tarafsız karşılığı olduğu düşünülen “vernaküler mimarlık” kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Vernaküler mimariyi oluşturan yapılar tanımlanırken yapıların benzerliklerinden hareket edilmekte ve bu benzerlikleri ortaya çıkarmak için tipolojik sınıflandırma yönteminden yararlanılmaktadır. Bu yöntem, yapılardaki çeşitliliği görmemeye ve yapıları birbiri ile özdeş kılmaya yol açmaktadır. Çalışmada, vernaküler mimarlık alanında kullanılan tipolojik sınıflandırma yönteminin Türkiye’de neden güncelliğini koruduğu sorgulanacak ve vernaküler mimarlıkta sınıflandırma ısrarının nedenleri üzerine savlar ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Vernaküler, mimarlık, tipoloji, standart, Türkiye.

¹Bu çalışma, yazarın, Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü’nde, Prof. Dr. Uğur Tanyeli danışmanlığında hazırlamakta olduğu doktora tez çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

AS A TOOL OF STANDARD CREATION VERNACULAR ARCHITECTURE IN TURKEY

ABSTRACT

Vernacular architecture is defined as a unique language of architectural stylization in a region. There are various notions such as civic architecture, folk architecture, local architecture, architecture without architects, spontaneous, primitive, ethnical, folkloric, anonymous, regional architectures etc. that depict this type of architectural stylization. In this study, the notion “vernacular architecture”, which is considered to be the most impartial concept amongst those aforementioned notions, is preferred. When defining the structures that form the vernacular architecture, the starting point is the similarities of the structures and in order to reveal such similarities, the typological classification method is utilized. This method causes the diversity in the structures to be ignored and it renders the structures identical to each other. This study asks why the typological classification method used in the vernacular architecture still retains its popularity, and arguments are forward about the reasons of classification persistence in the vernacular architecture.

Keywords: Vernacular, architecture, typology, standard, Turkey

GİRİŞ

Mimarlık alanında vernaküler kavramı, yapılardaki benzerlik örüntülerini teşhis etmeye yarayan tipolojik yöntemin temelini oluşturmaktadır. Vernaküler ve bağlantılı kavramlarla, belirli bir yerdeki geleneksel konut yapıları tanımlanırken, genelleme yapılarak o yerdeki tüm yapıların özdeş olduğu savı ön plana alınmaktadır. Bu cümledeki “belirli bir yer” ifadesi, bir sokak kadar dar ölçekli, kent, yöre kadar geniş ölçekli veya “ulus-mekân” denebilecek kadar da muhayyel nitelikte olabilmektedir. Hepsinde de “vernaküler” mimarlıktan konuşan özne, tekil yapıyı aşan bir kapsam genişlemesinden ve bir mimarlık ürünleri ailesinden söz etmektedir.

Yapılar birbirine benzeyebilir ve bazı durumlarda bu benzerlikler, dikkat çekecek kadar belirgin de olabilir. Ancak, benzerliklerin ön plana çıkarılması bir düşünme şekline dönüştüğünde, çeşitliliği görmemeye yol açan bir yöntem olan tipolojik sınıflandırma ortaya çıkmaktadır. Foucault’nun Kelimeler ve Şeyler’de söz ettiği gibi “donanımı olmayan bir” göz, benzer birkaç biçimi yaklaştırabilir ve diğerlerini de şu veya bu farklılıktan ötürü ayırabilir: Fiili durumda, bir fen bilimi deneyi için bile, kesin bir işlemde ve önceden konulmuş bir kıstasın uygulanmasından kaynaklanmayan hiçbir benzerlik, hiçbir ayırım yoktur. Foucault, yapılan gruplandırmaların, daha taslakları çıkartılır çıkartılmaz bozulmakta olduğunu, çünkü onları destekleyen kimlik alanının ne kadar dar olursa olsun, gene de istikrarlı olamayacak kadar geniş olduğunu söyler. Bu konuda Borges’in bir metninden alıntı yaparak örnek verir. Bir Çin ansiklopedisinde hayvanların sınıflandırılması şu şekildedir: a) İmparatora ait olanlar, b) içi saman doldurulmuş olanlar, c) evcilleştirilmiş olanlar, d) süt domuzları, e) denizkızları, f) masalsı hayvanlar, g) başıboş köpekler, h) bu tasnifin içinde yer alanlar, i) deli gibi çırpınanlar, j) sayılamayacak kadar çok olanlar, k) devetüyünden çok ince bir fırçayla resmedilenler, l) vesaire, m) testiye kırmış olanlar, n) uzaktan sineğe benzeyenler (Foucault, 2006,: 11). Çin ansiklopedisinde hayvanlar için yapılan bu sınıflandırma, sınıflandırmaların mutlaklığını düşünmek için önemli gözükmektedir.

Mimarlık tarihi yazımında “Türk Evi” diye adlandırılan kategoride bu mutlaklık sorgulanabilir. Birbirinden farklı zamanlarda, farklı insanların, farklı hayatlar yaşadığı, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış sayısız konutun hepsinin benzer özelliklere sahip olduğunu söylemek, ancak yapılan tipolojik sınıflandırma yöntemiyle mümkün olmuştur. Türk Evi adı altında toplanan evler, bu yöntem aracılığıyla; yere, iklim, plan özelliklerine, cephe düzenine, kat sayısına, yapı malzemesine, yapım sistemine ya da pencere kapı oranlarına kadar bir çok özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Örneğin plan özellikleri bakımından; sofasız, dış sofalı, iç sofalı, orta sofalı diye bir sınıflandırma yapılmıştır (Eldem, 1954: 24). Bu işlemin yapılması, evlerin sadece kat planlarına bakılarak –hatta sadece “esas” kat olarak kabul edilen üst katları dikkate alınarak ve ayrıntıları silecek kadar uzaktan bakılarak– mümkün olmuştur. Bu sınıflandırmada rastgele bir grubu ele aldığımızda, bu gruptaki evlerin hepsinin aynı özelliklerde olmadığı görülmektedir. Yapılan sınıflandırmayla, evlerin ortak özelliklerinden sadece biri, onların özdeş görülmesine ve birbirleri arasındaki farklılıkların göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Ülkemizde vernaküler mimarlık alanında yapılan çalışmalarda bununla ilgili örnekler kolaylıkla

verilebilir. "Safranbolu evleri genellikle iki ya da üç katlıdır", "Konya evleri plan özellikleri bakımından; hayatlı evler ve sofalı evler olarak ikiye ayrılır", "Ankara evlerinin hepsine avludan girilir" gibi ifadeler, yapıları özdeş olarak değerlendiren bir sınıflandırmanın sonucudur. Bu örnekler tüm şehirler için çoğaltılabilir. Yapıldığı anda bozulabilecek bu sınıflandırmalar, üzerinden yarım yüzyıldan fazla zaman da geçse kesinlik üretmeye, aynen aktarılmaya devam etmektedir. Bu durum, sınıflandırmaların tarihselliğinin görülmemesi ve yapılan sınıflandırmaların dışında düşünemez hale gelmesi şeklinde yorumlanabilir. Türkiye'de birçok mimarlık tarihçisi, yüzyıllarca süren ve geniş bir coğrafyaya yayılan toplumsal yaşamı, tek bir kültüre ve bu kültürün ürünü olan tek bir eve indirgeyerek anlatırken bu sınıflandırmaları temel almaktadır. Üniversitelerin mimarlık bölümlerinin çoğunda, mimarlık tarihi derslerinin içeriklerine bakıldığında bu durum rahatlıkla görülebilir.

Başta basit bir tasnif işlemi olarak görülebilecek tipolojik sınıflandırma yöntemi, sonrasında karmaşık sorunları beraberinde getirmiştir. Örneğin plan üzerinde sofalı ya da sofasız olması bakımından kolayca sınıflandırılabilen evlerde, bu sofaların nasıl kullanıldığı ya da her evde hangi farklılıklarla kullanıldığı sorgulanmayacaktır. Başka bir deyişle çizim üzerinde iki boyutlu olarak değerlendirilen evler, aslında toplumsal yaşamdan soyutlanmaktadır. Evlerin hepsini ortak özellikler çerçevesinde ele almanın yol açtığı başka bir sorun ise sanki tek bir doğru mimari çözüm var ve o bulunmuş, çoğaltılarak uygulanmış algısı oluşturmaktadır ki bu durum, vernaküler mimarinin hiç hatası olmayan, en doğru çözümlerin üretildiği yapılar olduğu idealizmini yaratmaktadır.

KONUNUN GÜNCELİNİ KORUMASINDAKİ GEREKÇELER

Türkiye'de vernaküler mimari konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, konunun "Türk Evi" kavramından ayrı düşünülmediği görülmektedir. Vernaküler mimaride önemli bir sınıflandırma çalışması olan Türk Evi kavramının ortaya çıkmasındaki gerekçelerin neler olduğu sorusu, aslında vernaküler mimarlığın nelere karşılık geldiğini anlamaya çalışmak açısından da önemlidir. Bu bağlamda, Türk Evi'ni ve Türkiye'de vernaküler mimarlığı gündeme taşıyan gerekçeler bu bölümde bir arada ele alınmıştır. Bu gerekçeler milliyetçilik, kimlik kaybı endişesi, mahalle kavramının yıkımı endişesi, mahremiyet kavramının yıkımı endişesi, çevrenin bozulması ve deprem korkusu olarak düşünülmüştür.

Türk Evi terimi ilk olarak Hamdullah Suphi'nin 1912'de yaptığı "her şeyin Türk olduğu" bir Türk Evi'nin etrafında şekillendirdiği konuşmalarında geçmektedir (Bertram, 2012: 119). Türk sanat ve mimarlık tarihçiliği alanında ise "Türk Evi" terimi ilk kez 1928 yılında Celal Esat Arseven tarafından Türk San'atı adlı kitabında kullanılmıştır (Tanyeli, 1999: 284). Arseven, ulusal olarak tanımladığı tüm mimari varlığı tarihselleştirmeyi amaçladığı için "Türk Evi" adlandırmasını kullanır. Ardından Sedat Hakkı Eldem tarafından "Türk Evi" kavramı üzerindeki çalışma tamamlanır. Eldem, bir Türk kültürü tanımlayarak, bu Türklüğe içkin bir ev yapma biçimi tahayyül etmektedir. Osmanlı sınırları içerisinde bulunan ve farklı özellikler gösteren evleri, sınıflandırmasına uygun olarak seçerek, Türk Evi adı altında birleştirmiştir. Böylece Türk Evi, milliyetçilikle gerekçelendirilerek hem tarih yazımı alanında ve hem de pratikte üretilmeye başlanmıştır.

Vernaküler mimariyi milliyetçilikle gerekçelendiren günümüz mimarlık tarihçilerinden biri olan Doğan Kuban, Türk evinin tarihsel bir gerçek olduğunu söyleyerek; “Türkçe konuşan, belirgin kültürel nitelikleri ile İmparatorluk içindeki diğer halklardan ayrılan insanların, Orta Çağlardan başlayarak yaşadığı bir Türkiye var ise Türk evi de vardır” demektedir. Hatta tersini düşünmenin olanaksız olduğunu söyleyerek; “Türlere evlerinde bile Türklüğü fazla görmek Türklere uygarlığı fazla görmek demektir. Bu da Türkleri barbar ve göçer gören 19. yüzyıl önyargısıdır. Ev kültürün ayrılmaz ögesidir. Yüzyıllarca aynı topraklarda kendine özgü bir dil ve kültür ile yaşayıp konut kavramını geliştirmeyen bir halk düşünmek olanaksızdır” diye belirtmektedir (Kuban, 1999:22-23).

Vernaküler mimarlığı gündeme getiren diğer bir gerekçe, kimlik kaybı endişesidir. Türkiye’de kent sorunlarının değerlendirilmesi, “her kentin kimliği olmalı” gibi bir yargı üzerinden yapılabilmektedir. Eski Osmanlı kentlerinde bir kimliğin olduğunun düşünülmesinin ardından, bu kimliği kaybetme endişesi duyulmakta ve bu endişe konut üzerinden gündeme geldiğinde karşımıza vernaküler mimarlık çıkmaktadır. Bu üstün özelliklerin birçoğu belki de hiç mevcut olmamıştır. Osmanlı’nın son dönemindeki yayınlara bakıldığında, eski ev ve mahalleleri geri kalmışlığın bir simgesi, tez elden kurtulmak gereken bir kalıntı olarak gören metinler bulmanın kolay olduğu ve eski ev ve mahalle nostalgisinin kentli orta sınıfın büyük bölümü tarafından paylaşılmadığı görülebilmektedir. İnsanların eski mahallelerden lüks apartman dairelerine taşınmaya çalıştığı eski Osmanlı mahalleleri, yok olduktan sonra idealleştirilmeye başlanmıştır. Ancak Osmanlı dünyasına atfedilen üstün özellikler “Türk Evi”nde aranmaya devam etmektedir (Sezer, 2009: 116). Balamir ve Asatekin bu konuda şöyle söylemektedir: “Dini ve etnik kökenli bir sınıflamanın hayli güç olduğu Anadolu konut geleneğinden çıkarılacak bir ders varsa, o da kültürel kimliğin ancak yaşanan ortamın koşullarından kaynaklanabileceğidir. Günümüzde ise kimlik, başka kaynaklarda aranıyor: ya soylu bir geçmişte; Türk Evi imajı, ya da kurtarıcı bir gelecekte; çağdaş ve ilerlemeci bir imaj. Bir anlamda içinde yaşanan özgül günün koşullarıyla baş edemeyip, geçmişle geleceğin ilişkisini tarihselci bir çizgide algılamamanın güvencesine sığınıyor, ya yitirilen bir geçmişi, ya da kurgulanan bir geleceği idealize ediyoruz. Oysa yaşanan gerçekliğin özünde, kültürel sürekliliğin kesintiye uğramış olması yatıyor” (Balamir ve Asatekin, 1991: 79).

Bu konuda Turgut Cansever de, kültürümüzün kirlendiğini söylemekte ve bunu aşabilmek için Osmanlı şehir hayatına dönmeyi önermektedir. Cansever, bu önerisini hayata geçirmek içinse konut alanlarında ve mahallelerde standartlar tesis etmek gerektiğini belirtmektedir: “Konut alanında bu standartlar, tasarım metodolojisinden başlayıp çevre tasarım ve çevre elemanları standartları, yapı tekniği standartları, biyo-sosyal alan, aile yapısı, komşuluk ilişkileri vs. gibi talep ve çözüm standartları, tevazu, sadelik, sükunet, gerçeklik vs. gibi biçim ifadeleri ve davranış standartları ve üsluba ait standart çözümler ile çözüm standartları tesis etmek suretiyle; bu çözüm ve eleman standartlarının mahalli icaplara uygun bir şekilde birleştirilmesi yoluyla yüksek düzeydeki idrak ve çözümün geniş halk kitlelerine ulaştırılması sağlanabilecektir” (Cansever, 2006: 142). Cansever’in bu sözlerinde mahalle kavramının yıkımından endişe duyduğu ve bu endişesine çözüm olarak vernaküler mimariye yöneldiği söylenebilir.

Vernaküler mimarlığın güncelliğini korumasında mahremiyet kavramının da etkisi vardır. Mahremiyetin mekân oluşumuna etkisi genellikle dinle ve mekânda kadının konumu ile ilişkilendirilmektedir. Türk Evi'nde bazı bölümlerin bu anlayıştaki mahremiyet düşüncesiyle oluştuğunu belirten ve mahremiyet olgusunun ortadan kalkmasından endişe edenler, bu durumdan rahatsız olmakta ve mahremiyetin sağlanması için vernaküler mimariyi önermektedir.

Vernaküler mimarlık, sürdürülebilir mimarlık alanında üretilen çalışmalarda da kendine geniş yer bulmaktadır. Çevrenin bozulmasına ya da deprem endişesine çözüm olarak vernaküler mimari örnek gösterilmekte ve vernaküler mimariye modern özellikler atfedilmektedir.

Hangi gerekçelerle olursa olsun aslında Türkiye'de vernaküler mimarlık konusu ele alındığında, bugün yaşadığımız kent problemlerine her türlü çözümün vernaküler mimarlıkta arandığı söylenebilir. Bu konuda Cengiz Bektaş, insanların "gerçek" ihtiyaçları olduğunu, bu ihtiyaçların vernaküler mimarlıkta mevcut olduğunu söylemektedir (Bektaş, 2001: 48). Buna göre geçmişte olduğu gibi bugün de "gerçek" ihtiyaçlar bulunmalı, buna göre evler tasarlanmalı ve böylece problemler çözümlenmelidir. Burada sözü edilen ve vernaküler mimaride olduğu söylenen "gerçek" ihtiyaçlar diye bir şey aslında yoktur. İnsanların ihtiyaçları çok çeşitlidir ve bunların bir kısmının gerçek olduğunu, diğerlerinin ise gerçek olmadığını söylenmesi, bu ihtiyaçlara karşılık geldiği düşünülen evlerin diğerlerinden üstün görülmesinin istenmesinden olabilir. Bu yaklaşım, gelenekselin her açıdan bugün de gidilmesi gereken en doğru yolu gösterdiğine duyulan inançtan kaynaklanmaktadır.

Vernaküler mimarlık ürünlerinin benzerliklerini ortaya çıkarmak için kullanılan bir yöntem olan tipolojik sınıflandırma, aslında sadece bir tasnif işlemi değildir. Yapılan sınıflandırmaların bazı gerekçeleri vardır ve bu gerekçelere göre evler değerlendirilerek sınıflandırılmaktadır. Günümüzde mimarlık ürünleri sürekli değişmekteyken, geleneksel dünyada olduğu tahayyül edilen anonimliğe referans veren vernaküler mimarlığın neden güncelliğini koruduğu üzerinde düşünülmelidir. Bugün, yaşadığımız kentlerle ilgili birçok problemin çözümünün vernaküler yapılarda aranması, onları temel alan sınıflandırmalar yapma ısrarından kaynaklanıyor olabilir. Farklı bir anlatımla, sınıflama ve kavramların tahakkümünden kaynaklanan bir düşüncenin baskın gelmesinden söz edilebilir. Vernaküler yapıları inşa eden ustaların hiç hata yapmamış, geçmişin insanların her şeyin en doğru çözümünü bulmuş ve o çözümlerin de bugünün dünyasında hala geçerli doğrular tanımladığı inancı böyle bir dizi tahakkümün ürünüdür. Bugünkünden daha başarılı bir geçmiş dünyası tarif etmek için elde inanılır gerekçeler yoktur. Böyle bir geçmiş yaşandığına inanılarak sınıflanan evlerin toplumsal yaşamdan soyutlanıp bugünü disipline etmeye yarayan araçlara dönüştükleri söylenebilir. Bu aynı şekilde insanların da toplumsal değil, soyut mimari varlıklar olarak düşünülmesi demektir. Başka bir deyişle bu, özdeş nitelikte evlerde özdeş şekilde yaşayan insanlar düşünülmesidir. Aynı zamanda bu, mekânın ve toplumun bütün olduğunu varsaymak anlamına da gelir. Vernaküler mimarlık, bu bütünselliği hayal etmenin de aracıdır. Vernaküler mimarlığın, doğrunun ta kendisi olduğu inancını destekleyen tek imkan da yine bu bütünsellik düşünden başka bir şey

değildir. Buna göre vernaküler mimarlık “doğru” mimarlığı üretecek ve insanlar da böylece “doğru” yaşayacaklardır. Bu kapsamda vernaküler ve bağlantılı kavramların, herkesin belirlenen kurallara uyduğu düşünülen totaliter uzanımlı bir dünya hayalini kurmaya yaradığı ve tüm tanımlarının ötesinde aslında bir standartlaştırma aracına dönüştüğü söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Balamir, A., G. Asatekin. 1991. *Ulusal Kimlik Üzerine Karşıt Düşünceler ve Konut Mimarisi*, ODTÜ MFD, 11:1-2, 73-87.
- Bektaş, C. 2001. *Halk Yapı Sanatı*, İstanbul: Literatür.
- Bertram, C. 2012. *Türk Evini Hayal Etmek: Eve Dair Kolektif Düşler*, çev. M. Ratip, İstanbul: İletişim.
- Cansever, T. 2006, *İslam’da Şehir ve Mimarî*, İstanbul: Timaş.
- Eldem, S. H. 1968. *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Foucault, M. 2006. *Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge.
- Kuban, D. 1995, *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Sezer, Y. 2009. “Bir Türk Aşyanı Yapmak: Yirminci Yüzyıl Başlarında Geleneksel Osmanlı Evinin Tarihi Miras ve Mimari Model Olarak Algılanışı” *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık, Toplumsal Yaşam, Politika*, ed. Ali Cengizkan, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü, 103-116.
- Tanyeli, U. 1999. “Türkiye’de Modernleşme ve Vernaküler Mimari Gelenek: Bir Cumhuriyet Dönemi İkilemi” *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi I. Cilt*, ed. Zeynep Rona, İstanbul, 283-290.